

“לרגע הם היו בפריים” ייצוגי זקנים וזיקנה בתקשורת הישראלית בעת מגפת הקורונה

שרון רמר-ביאלי¹

המחקר שמאמר זה מתבסס עליו מבקש לתרום להרחבת השיח על אודות הבניית הזיקנה כתופעה חברתית בצל משברי בריאות, משתי נקודות מבט: חקר הזיקנה וחקר התקשורת. המחקר מתמקד בתמורות שחלו בייצוגים הבולטים של הזיקנה בתקשורת בין הגל הראשון של הקורונה בישראל לבין שני הגלים שבאו אחריו. זאת לאור הירידה בתחלואה ובתמותה בקרב זקנים מחד גיסא, והמשך מדיניות הריחוק החברתי גם לאחר ההקלות בסגרים מאידך גיסא. מבחינה מתודולוגית מציע המחקר ניתוח תוכן איכותני של קורפוס טקסטואלי המורכב משלוש סוגות: ידיעות חדשות, טורי דעה שפורסמו בעיתונות היומית המודפסת והמקוונת, ותוכניות סאטירה שהתייחסו למצב באמצעות שימוש בכלים רטוריים שונים. מדובר בטקסטים שפורסמו מאז פרוץ הקורונה (מרץ 2020) ועד תחילת תהליך ההתחסנות של האוכלוסייה (ינואר 2021). הקורפוס נותח באמצעות מודל של **מעגלי שייכות** (רמר-ביאלי ופירסט, 2013), שדרכם הובנתה הזיקנה בשיח התקשורתי: שייכות לקבוצה – גבולותיה של קטגוריית הזיקנה ומאפייני ההשתייכות אליה; שייכות למשפחה – נראות היחסים הבין-דוריים; שייכות לעבודה – יחסי הגומלין בין זהותו של אדם בזיקנה והזהות המקצועית בקרב עובדים בגיל הפרישה; שייכות לקהילה – זיקה בין מקום וסגנון המגורים לבין בידוד ובדידות בזיקנה. ממצאי המחקר חושפים כי הגל הראשון התאפיין במגוון של ייצוגים סטראוטיפיים, ואתגר אותם. למרות הירידה בהיקף התחלואה בשני הגלים הבאים, נותר המסגור בעינו, והיקף הדיון בזקנים הצטמצם והוגבל לדיווחים על התפרצויות של מוקדי הדבקה. מדורי הדעות התדיינו עם השיח בחדשות, והציעו דימויים נוספים ולעיתים חלופיים.

מילות מפתח: גילנות, זיקנה, זקנים, ייצוגים תקשורתיים, מגפת הקורונה

1 דוקטור, ראשת המסלול לליעוץ פרטני למשפחות, התוכנית לתואר שני בלימודי משפחה, המכללה האקדמית תל-אביב יפו

מבוא

בתוכנית מיוחדת של זהו זה ליום העצמאות ה-72 של מדינת ישראל (29 באפריל 2020) נקראה חבורת חסמב"ה המיתולוגית לדגל על ידי ראש הממשלה, כדי לרתום אותה למאבק בקורונה. לאחר שלא נפגשו שנים, חברי החבורה מתקשים לזהות זה את זה, ובעת קריאת ההתפקדות של מפקדם, ירון זהבי, מתברר כי הם אינם חשים בנוח עם הכינויים שדבקו בהם בעבר, כמו "תמר היפה", "מנשה התימני" ו"אהוד השמן". הם טוענים שכינויים אלה מחפזים אותם ואינם תואמים את כללי התקינות הפוליטית העכשוויים. הוויכוח על הכינויים נקטע כאשר הם מבקשים להבין כיצד מצופה מהם להילחם בקורונה, ומופתעים לגלות כי המשימה שלהם היא "להישאר בבית". הם תוהים מדוע, ומפקדם עונה להם: "מסתבר שאנחנו כבר לא תמר היפה, או מנשה התימני". לשאלתם "אז מה אנחנו?" הם נענים: "סתם זקנים".

המחקר שהמאמר מבוסס עליו בוחן בכלים איכותניים מי הם אותם "סתם זקנים", שדרכם הובנתה בתקשורת הישראלית הזיקנה כתופעה חברתית, בצל משבר הבריאות העולמי החמור ביותר עד כה באלף השלישי, מגפת הקורונה. ברוח מאמרים של באואר וארטס (2011), בניית הקורפוס שיקפה את המחזוריות של גלי הקורונה, את העיסוק בתקשורת בכל אחד מהגלים, ואת השפעותיהם על האוכלוסייה הזקנה בישראל. אי לכך, מטרת המחקר היתה להרחיב את הדיון בייצוגים תקשורתיים בולטים של הזיקנה בגל הראשון של הקורונה (מרמ-ביאל ופירסט, בפרסום), ולכלול בו גם את הגל השני והגל השלישי של המגפה, שטרם נחקרו. הגל הראשון (מרץ-מאי 2020) התאפיין בשיעור גבוה של זקנים בקרב החולים והמתים, בישראל ובעולם (שלו, 2020). לעומתו, בגל השני (יוני-אוקטובר 2020) ובגל השלישי (נובמבר 2020-ינואר 2021) ניכרו ירידה בשיעורי התחלואה והתמותה בקרב זקנים ועלייה בקבוצות גיל צעירות יותר, שלא הוגדרו מלכתחילה כאוכלוסיות בסיכון. מן המחקר שהתמקד בגל הראשון עלה שיח תקשורתי בעל מאפיינים גילניים (Butler, 1969), אצל קורן, (2013). שיח זה נשען על תהליך חוזר ונשנה של תיוג הזיקנה כמחלה, באמצעות שימוש בדימויים סטראוטיפיים של זקנים "כיאחרים", ותיוג של האוכלוסייה המבוגרת כמי שנתונה לסיכון מוגבר להידבקות בקורונה מפאת גילה (Seraa et al., 2020). לאור זאת בחן המחקר את התמורות שחלו בייצוגים במהלך שני גלי המגפה הבאים, לאור הירידה בהיקף התחלואה והתמותה של האוכלוסייה הזקנה בישראל מחד גיסא, והמשך מדיניות הריחוק החברתי גם לאחר ההקלות בסגרים מאידך גיסא.

כנהוג בעיתות של משבר בריאות, גם הפעם תפקידם של אמצעי התקשורת הפורמליים היה ליידיע בדבר הסכנות ולהסביר את הדרכים להישמר מפניהן, כדי לסייע בשמירה על בריאות הציבור ואורח חייו התקין (Thomas et al., 2020). בהמשך לקליין (2008), שבחנה את נרטיב האיידס בעיתונות הישראלית כדוגמה להבניה תרבותית של מחלה, הנחת המחקר היתה כי הבולטות שהציעו מגוון הטקסטים התקשורתיים להיבטים שונים של הקורונה לאורך

שלושת גלי המגפה, וכן האופן שבו מסגרו אותם, יכולים ללמד על אמונות, ערכים תרבותיים ותפיסות של סיכון ומוסר על אודות זיקנה, בריאות וחולי בחברה הישראלית.

מבחינה תאורטית הציע המחקר עיסוק בטיב הייצוג של זקנים וזיקנה משתי נקודות מבט: האחת של חקר הזיקנה, והאחרת של חקר התקשורת. אחד ממוקדי השיח הגרונטולוגי בהקשר של משבר הקורונה בישראל ובעולם היה תרגומן של תפיסות הרואות זקנים כאוכלוסייה בסיכון גבוה לתחלואה ולמוות לכדי מדיניות גילנית (Jen et al., 2021). במרכז של מדיניות זו הוצבה פגיעה בזכויות האדם של זקנים בזמן הקורונה על סמך משתנה הגיל בלבד. שלו (2020) טוענת כי היא הוצגה כבעלת השפעות מרחיקות לכת על תפקודים גופניים, מנטליים, רגשיים וחברתיים (שלו, 2020). במחקר, לעומת זאת, השיח בדבר הייצוג התקשורתי התמקד בייצוג שקיבלו זקנים בגל הראשון של הקורונה בסיקור בעיתונות וברשתות החברתיות ברחבי העולם, ובטיבו הגילני (Allen & Ayalon, 2021; Ayalon, 2020). בדומה למחקרים אלו, גם המחקר שבבסיס המאמר יצא מהנחה ביקורתית, ולפיה מעבר לכך שהזיקנה ומגפת הקורונה הן תופעות ביולוגיות ואפידמיולוגיות, הן תופעות המתעצבות בהקשרים כלכליים, פוליטיים, חברתיים ותרבותיים (Morgan et al., 2021), ואת אלה אפשר לזהות בשיח התקשורתי המתקיים בצל הקורונה.

ייצוגי הזקנים והזיקנה נבחנו בעיתונות היומית המודפסת והמקוונת בעברית (ישראל היום, ynet והארץ), ובערוצי טלוויזיה (כאן 11, ערוץ 12). קורפוס המחקר כלל 268 ידיעות חדשותיות ו-25 טורי דעה שפורסמו בעיתונות, לצד 13 מערכונים מתוך שתי תוכניות סאטירה (זהו זה 2020 וארץ נהדרת), שהשתמשו בכלים רטוריים שונים בהתייחסותם למצב האוכלוסייה הזקנה בישראל במהלך שלושת גלי הקורונה (מרץ 2020-ינואר 2021). הטקסטים בעיתונות אותרו באמצעות מילות חיפוש דוגמת "קורונה", "COVID-19", "זקנים", "זיקנה", "גיל שלישי" – כמו במחקרים דומים שנערכו בארצות אחרות (Jen et al., 2021), ואילו הטקסטים בטלוויזיה אותרו באמצעות צפייה בתוכניות הסאטירה ובחירה במערכונים שעסקו במישרין בהשפעות המגפה על האוכלוסייה הזקנה. ניתוח התוכן האיכותני של הקורפוס נשען על מודל מעגלי שייכות של רמר-ביאל ופירסט (2013, בפרוס), ובאמצעותו זוהו בעבר ביטויים של הבניית גילנות בשיח התקשורתי בישראל. מודל זה הציע מסגרת לניתוח של ייצוגי הזקנים והזיקנה בהקשרי השתייכות לקבוצה, למשפחה, לעבודה ולקהילה.

השוואה בין ייצוגי זקנים וזיקנה בשלוש הסוגות השונות מגלה את פניה המגוונים והמשתנים של הגילנות בשיח התקשורתי במהלך שלושת גלי מגפת הקורונה. מכאן עולה צורך במחקרי המשך ובצעדים לקידום שיח תקשורתי שאינו נשען על תפיסות מגבילות של גיל. אלה יוצגו בחלקו האחרון של המאמר.

סקירת ספרות

זיקנה וגילנות בצל מגפה

הגל הראשון של הקורונה התאפיין בתחלואה גבוהה בקרב זקנים בארץ ובעולם, ולוה בתפיסות סטיגמטיות ופטרנליסטיות שראו בהם אוכלוסייה שברירת ופגיעה הזקוקה להגנה (גיוינט אשל, 2020; Jen et al., 2021; Previtali et al., 2020). מנתוני משרד הבריאות עולה כי שיעור החולים בגילים שישים ומעלה בישראל בחודש אפריל היה כמעט כפול מחלקם בקרב האוכלוסייה הכללית (19% לעומת 11.5%), והם היוו רוב בקרב הנפטרים מהמחלה (96%). העובדה שהנפגעים העיקריים היו אנשים בעלי מחלות רקע מורכבות, בעשור התשיעי והעשירי לחייהם, רק חיזקה את התפיסות המזהות זיקנה עם מחלה. הללו פיתחו סימפטומים קשים אשר הביאו להידרדרות מהירה במצבם ולאשפוזם במחלקות ייעודיות, שבהן היו מבודדים פיזית וחברתית (שלו, 2020).

התגברות השחיקה בחוסנה של האוכלוסייה הזקנה נמצאה גם בקרב האוכלוסייה המתגוררת בקהילה כבר במהלך הגל הראשון. נראה כי היא גברה עוד יותר בשני הגלים הבאים, עקב המעבר משגרת חיים פעילה לשגרת חיים מבודדת ופאסיבית (לוינסקי ושיוביץ-עזרא, 2020). הירידה בחוסן של בני ה-65 ומעלה באה לידי ביטוי בהידרדרות במצב הבריאות (הפיזית והנפשית) ובשחיקה של רשתות התמיכה המשפחתיות והחברתיות, ואלה תרמו לשיעורים גבוהים של תחושת בדידות בקרב בני 65 ומעלה, יותר מאשר במדינות אירופה (אוסטרובסקי ושיוביץ-עזרא, 2020; גיוינט אשל, 2020).

בדומה לאירופה ולצפון אמריקה, גם בישראל מוקדי התפרצות הקורונה היו בעיקר במוסדות גריאטריים סיעודיים, שבהם חיים אנשים בשלבי זיקנה מתקדמת הסובלים ממחלות כרוניות ומירידה תפקודית וקוגניטיבית (Allen & Ayalon, 2021). אף שהם אינם מהווים יותר מ-3% מאוכלוסיית הזקנים בארץ, הרי כלל הזקנים בישראל הוגדרו באופן גורף כמשתייכים ל"קבוצת סיכון", בלי להתייחס למצב בריאותם ולתפקודם (גיוינט אשל, 2020; שלו, 2020). הכללה מעין זו אף היא ביטוי לתפיסה גילנית, הרואה בגיל כרונולוגי "מארגן חברתי" ואינה מבחינה במהלך החיים של הפרט (קורן, 2013; Reynolds, 2020). תפיסה זו שימשה בישראל ובעולם בסיס למדיניות סמכותנית של הדרה מכל זירות החיים, ובמסגרתה האזרחים הוותיקים בודדו באופן חד-צדדי לתקופה ממושכת, תוך כדי נקיטת אמצעי כפייה והפחדה (שלו, 2020). מדיניות הסגר שנכפתה על אזרחים ותיקים הפכה לפרקטיקה מפלה המגלמת תפיסה פטרנליסטית ומפקיעה מהם את זכות הבחירה, קרי, הזכות לשקול בעצמם את מידת הסיכון שהם מוכנים לקחת כדי לאזן בין ערך החיים לבין איכות החיים (Brook & Jackson, 2020; Fraser et al., 2020).

ייצוגי זקנים וזיקנה בתקשורת

דימויים תקשורתיים מהווים מסגרות פרשניות שבאמצעותם מוקנית משמעות לעולם חברתי והחומרי. ככאלה, הם הליבה של המציאות הסמלית של כלל החברים בחברה נתונה, הכוללת אמצעים שבעזרתם ובאמצעותם בני האדם מקנים ומייחסים למציאות חברתית משמעות ומובן. ה"עדשה" שדרכה נקלטים הדימויים מוקנה על ידי כוחות כלכליים ופוליטיים, אשר באמצעים סמויים מן העין מבנים אותה כמציאות טבעית, ולא כחויית חיים של הקבוצה החברתית השלטת (קמה ופירסט, 2015). לאור זאת, לדימויים של קבוצות במדיה הפופולארית יש כוח רב בקידום, באישור ובשעתוק של תהליך הבניית זהויות. דימויי זקנים בתקשורת משמשים אפוא במה להפצה נרחבת של מסרים על אודות הזיקנה ותהליכי הזדקנות, הן בעת שגרה (פירסט ורמר-ביאל, 2007) הן בעיתות חירום (Previtali et al., 2020).

חקר ייצוגי זקנים ודימויי זיקנה בתקשורת מניב לאורך שנים שני ממצאים קבועים ועקביים: הכחדה סמלית כמותית של זקנים, אשר מתבטאת בתת-ייצוג ביחס למספרם באוכלוסייה, והכחדה סמלית איכותנית, המבוססת על שימוש נרחב בסטראוטיפים של זיקנה. מצב זה מפחית מאנושיותם המלאה של אנשים מבוגרים, ומכוון אותם כקבוצת מיעוט חסרת ערך שנציגיה מאופיינים דרך תכונות של היעדר: חסרי בריאות, חיוניות, צלילות ויצרנות, נטולי תפקיד, עניין ויצירתיות. בה בעת, יש רצועות שידור (בעיקר בשעות היום) וכן כמה סוגות (למשל, דרמות יומיות) שבהן מופעי הזיקנה מבוססים על סטראוטיפים חיוביים יותר, דוגמת הזקן החכם או הסבתא הרחומה בעלת לב הזהב. גם הסטראוטיפים הללו אינם משקפים תמונה מציאותית של ההזדקנות בחברה (לירן אלפר וקמה, 2007; Kessler et al., 2004).

מיפוי וסיווג של דימויים של זיקנה הרווחים בתכנים בתקשורת מזהה שישה טיפוסים בולטים (Weimann, 2000): **הבריאים/חולים מדי** – זקנים המוצגים כבריאים וחסונים באופן חריג, לא סביר ובלתי אמין, או לחלופין סובלים מתשישות רבה ומחולי אנוש; **המתלוננים** – מרירים, מלאי טענות ומענות. הם ביקורתיים יתר על המידה, ומתוארים באופן נלעג כנודניקים וטרחנים; **המשועממים** – נוטים לעסוק בפעילויות חסרות ערך ומעבירים בפסיביות את הזמן שנותר; **הדוחים** – חסרי חן, מוזנחים, בעלי טעם מיושן ולא מעודכן; בניגוד אליהם, **הזקנים-הצעירים** אינם נראים ואינם מתנהגים בהתאם לגילם. דמויותיהם מאופיינות כתאוות חיים, מלאות אנרגיה, נהנתניות ועליונות. בדומה להם, **הזקנים החדשים** מוצגים כדמויות בעלות משאבים רגשיים, חברתיים וכלכליים המשמשים אותן להתמודדות פרו-אקטיבית עם אתגרי הזיקנה, בלא להיענות לציוויים חברתיים.

ביטויי גילנות בסיקור של מגפת הקורונה בתקשורת

מחקרים ראשוניים על הסיקור של הקורונה בתקשורת בצפון אמריקה, באירופה, באוסטרליה, בניו זילנד ובמזרח הרחוק במהלך הגל הראשון של הקורונה הצביעו על הצגה מגמתית של המגפה כמסוכנת מאוד למבוגרים, גם כאשר התרבו העדויות לכך שדווקא אוכלוסיות צעירות נדבקו יותר (Jen et al., 2021; Søraa et al., 2020). התקשורת המשיכה להבחין בין קבוצות הגיל השונות; היא כוננה את הצעירים כמייצגי החברה, ה"אנחנו", ואילו את הזקנים כ"אחרים", על בסיס כרונולוגי בלבד. אימוץ הגדרה זו תרם לחיזוק התפיסות הסטראוטיפיות המזוהות זיקנה עם חולי וחולשה כטבעיות, ולהפנמתן – בין היתר על ידי האוכלוסייה הזקנה, שאימצה תפיסה גילנית זו כלפי עצמה. המדיניות הפטרנליסטית של בידוד אוכלוסיית הזקנים מוסגרה לפיכך בתקשורת הזרם המרכזי כאחראית ומוסרית, שכן היא ביטאה את השאיפה לשמור עליהם בחיים. לאור זאת, הסגר על כלל האוכלוסייה הוצג בידיעות החדשותיות כביטוי לסולידריות בין-דורית: צעירים נכונים לשלם מחיר כלכלי וחברתי כבד כדי להציל את בני הדורות המבוגרים. בשלבים מתקדמים יותר, הצעדים הראשונים של חזרה לשגרה שהחלו להתגבש לא כללו את אוכלוסיות הסיכון, ובהן אנשים מעל גיל ששים. אז החלו להישמע בתקשורת הבין-לאומית קולות ביקורתיים, שקראו לראות בפרטים בני הגיל השלישי יצורים תבוניים, בעלי יכולת לקבל אחריות אישית לבריאותם. השינוי התרחש לאור עדויות להשפעות הקשות של הבידוד על התפקודים הפיזיים, המנטליים ובעיקר הרגשיים – ובהן רמות גבוהות של בדידות, חרדה ודיכאון כבר בטווח הקצר (Jen et al., 2021; Søraa et al., 2020).

נוכח החשיפה המוגברת למסרים תקשורתיים בעיתות של משבר בריאות, המחקר שעליו מבוסס המאמר ביקש להרחיב את הידע בדבר הייצוגים של זקנים וזיקנה בתקשורת בישראל, שנחקרו בגל הראשון של הקורונה (רמר-ביאל ופירסט, בפרסום) ולכלול בו גם את הגל השני והשלישי.

שיטת המחקר

מאמר זה מציע ניתוח תוכן איכותני של מופעים תקשורתיים בולטים של זקנים וזיקנה שפורסמו בתקופה שבין פרוץ הקורונה (מרץ 2020) לבין תחילת ההתחסנות של האוכלוסייה (ינואר 2021). בניית הקורפוס היתה תהליך חזרתי, שבו נוספו בהדרגה טקסטים משלוש סוגות תקשורתיות, עד להשגת רוויה (בויס, 2011): 267 ידיעות חדשותיות, 25 טורי דעה שפורסמו בעיתונים הנחשבים פופולאריים לאור תפוצתם הרחבה (ישראל היום ו-ynet), ועיתון המזוהה כאליטיסטי (הארץ) בשל פנייתו לקהל משכיל, ונתפס כבמה לדעות של מקבלי החלטות (קליין, 2008). לצד אלו נותחו 13 מערכונים משתי תוכניות סאטירה ששודרו

בטלוויזיה בזמן צפיית שיא (זהו זה 2020 וארץ נהדרת). ייחודן של תוכניות אלו בהתייחסות שהייתה בהן לזקנים ולזיקנה בהקשר של מגפת הקורונה, ובשימוש שעשו בהומור ככלי מרכזי לביקורת. בהמשך למחקרים שבחנו הבניה תקשורתית של מחלות ומגפות (קליין, 2008), גם המחקר שעליו מבוסס המאמר הניח כי סוגים שונים של פרסומים בתקשורת הפונים למגוון קהלים עשויים להעניק בתיאוריהם משמעויות אחרות לזקנים ולזיקנה בצל הקורונה, בהתאם לתפיסת עולמם ולאידיאולוגיה שבבסיסה (Grzelka, 2020).

זהו זה היא תוכנית בידור סאטירית ששודרה בערוצים של הטלוויזיה הישראלית (בערוץ הראשון בשנים 1978–1993, ובערוץ השני בשנים 1993–1998) וזכתה לפופולאריות רבה. עם התפרצות נגיף הקורונה עלתה התוכנית לעונה מיוחדת, ובה התאחדו חמשת כוכבי התוכנית המקורית – אשר משתייכים כיום לקבוצת הסיכון מפאת גילם (ארבעה מהם בני יותר משבעים). שלוש העונות של התוכנית שודרו במקביל לשלושת גלי הקורונה. במחקר נותחו מערכונים משתי העונות הראשונות, שבמרכזם עמד העיסוק במציאות חייהם של זקנים בתקופת המגפה. תוכנית בידור סאטירית נוספת שהתייחסה לביקורתיות לאירועים אקטואליים היתה **ארץ נהדרת**. התוכנית משודרת מאז 2003 בערוצים המסחריים וזוכה לפופולאריות רבה, והמערכונים בה כוללים, בין היתר, חיקויים של דמויות מפתח בפוליטיקה ובתרבות הישראלית. במחקר זה נותחו מערכונים ששודרו בעונה ה-17 (8 בינואר–10 ביוני 2020), והתייחסו במישורין לחוויותיהם של זקנים. אלו נעדרו מהעונה ה-18, שהתמקדה אף היא באתגרי הקורונה, אולם שלא כמו העונה השלישית של **זהו זה**, לא התייחסה לאוכלוסייה הזקנה.

ניתוח התוכן האיכותני נשען על מודל מעגלי שייכות של רמר-ביאל ופירסט (2013, בפרסום), שבאמצעותו נחקרו בעבר ביטויים של הבניית גילנות בשיח התקשורת בישראל. המודל מציע מסגרת ניתוח פרשנית לייצוגי הזקנים והזיקנה בהקשרים של שייכות לקבוצה, למשפחה, לעבודה ולקהילה: מעגל השייכות לקבוצה התייחס לתחומים גבולותיה של קטגוריית הזיקנה ולמאפייני ההשתייכות אליה, קרי, עסק בשאלה מי הם זקנים ומהו כרטיס הכניסה לקטגוריה החברתית המכונה "זיקנה" בעת מגפה; מעגל השייכות למשפחה התרכז בנראות שקיבלו היחסים הבין-דוריים בין הורים זקנים לבין ילדיהם הבוגרים ובין סבים וסבתות לבין נכדיהם בתקופת הבידוד, שבה לא יכלו הצדדים להיפגש פנים אל פנים; מעגל השייכות לעבודה התמקד ביחסי הגומלין בין זהות של זיקנה לבין הזהות המקצועית בקרב עובדים בגיל הפרישה, שהוגדרו בתקופת המשבר כאוכלוסייה בסיכון; מעגל השייכות לקהילה התחקה אחר הזיקה בין בידוד אוכלוסיית הזקנים החיים בבית ומי שחיים במסגרות מוסדיות (כגון דיור מוגן, בתי אבות ומרכזיים סיעודיים) לבין תחושת בדידות בזיקנה.

ממצאים ודיון

שייכות לקבוצה: "ה-60 החדש כבר לא 40, וה-70 החדש ממש בחזקת פג תוקף"

מרגע פרוץ הקורונה, גבולותיה של קטגוריית הזיקנה ומאפייני ההשתייכות אליה הופיעו בכל הסוגות אשר עסקו בשאלה מי הם זקנים ומהו כרטיס הכניסה לקטגוריה החברתית המכונה זיקנה בעת מגפה, אך בלטו יותר מכל בטורי הדעה. הללו נכתבו על ידי בני הגיל השלישי, ומתיאוריהם עלה כי טרם הקורונה ראו עצמם כ"זקנים החדשים" וחשו צעירים מכפי מגילם (Weimann, 2000). לא ייפלא אפוא שהם הבחינו בין גילם הכרונולוגי ויחסם אליו לבין ממדים אחרים של הגיל שבאמצעותם הם מגדירים את עצמם בחיי היום-יום. מן ההשוואה עלה היעדר סינכרוניזציה ביניהם.

בימי קורונה אלה נכפו על הציבור קטגוריות המתעלמות לחלוטין הן מהגיל הביולוגי והן מן המגמות ברפואה החדשה. כך נולדה קטגוריה מקוממת, ובני שבעים ויותר הוגדרו כמי שסכנה מרחפת מעל ראשיהם. השישים החדש הוא כבר לא ארבעים, והשבעים החדש – ממש בחזקת פג תוקף (ולדן, 2020).

הדיון שהתנהל בטורי הדעה במשמעות הגיל התמקד אפוא בתפיסת הגיל הסובייקטיבית (Grzelka, 2020), ולפיה "הגיל הביולוגי אינו קנה מידה מכריע בשום תופעה, את שלבי החיים כל אחד עובר בקצב שלו, ולפעמים אפילו לא באותו סדר. יש אנשים חולים וחסרי ישע בכל גיל, ויש זקנים שיכולים לסייע לצעירים מהם" (ליבליך, 2020). לאור זאת עלתה הטענה כי "אפשר היה לחלק אחרת את הקבוצות בשקפים הנהדרים המוצגים במהדורות שונות של החדשות בטלוויזיה: לקבץ את פגי התוקף בהפרשים של עשר שנים ולא של עשרים, להפריד בין אנשים בריאים לאנשים בעלי מחלות רקע – בכל הגילים" (ולדן, 2020). מערכת המיון והסיווג המוצעת בטורי הדעה כבר בגל הראשון של הקורונה מבטאת את גישת מהלך החיים, התופסת את חיי האדם כרצף מעברים הקשורים הן לגיל הן לנסיבות מבניות ולשינויים היסטוריים, ובהם מלחמות, התפתחויות טכנולוגיות, משברים כלכליים וכן מגפות (Baltes & Smith, 2004). חלוקה זו מוצגת כחלופה למדיניות ההרחקה הגורפת של בני השישים ומעלה, שחלקים מהאוכלוסייה הזקנה חוו אותה ככליאה באגף נידונים למוות "לא בגלל הסכנה אלא בגלל התיוג" (ליבליך, 2020).

תפיסה סטראוטיפית נוספת אשר מזהה בין זיקנה למחלה רווחה בסיקור החדשות. הקישור בין זיקנה למחלה התהדק כאשר התפרסמה זהותם של הנפטרים הראשונים מהקורונה, שהיו בני שמונים ומעלה, וייצוגם תאם את הדימוי הסטראוטיפי של "חולים מדי" (Weimann, 2000). אלו סוקרו בהרחבה, בלויית אזכור שמם ופרטים ביוגרפיים שמסרו משפחותיהם. מתוך הביוגרפיות של הנפטרים נבחרו מאפיינים שעלו בקנה אחד עם תמות וצמתים חשובים בתולדות הציונות והעם היהודי. לצד ההתייחסות לכך שקורבנות הקורונה

נפטרו בטרם עת, נכתב כי הם סבלו ממחלות רקע. הדגשת מחלות הרקע בקרב הנפטרים המבוגרים היא סוג של מופע גילני (Thahmaseb et al., 2020), ובו הנפטרים הזקנים עברו טרנספורמציה מסובייקטים לאובייקטים, ותוארו כצורר מחלות רקע הרווחות בגיל המבוגר (Grzelka, 2020). בחלוף הזמן, כשמספר הנפטרים המשיך לעלות, התפתח תהליך הדרה שכלל הפסקה של אזכור שמם של הנפטרים הזקנים ופרטים אישיים אחרים על אודותיהם, וזאת להבדיל מחולים צעירים שנפטרו. בגל השני, אף יותר מאשר בגל הראשון, התפרסמו סיפורים של נפטרים מבוגרים רק לעיתים רחוקות, ובמקרים יוצאי דופן, למשל כאשר כמה בני משפחה חלו בד בבד ונפטרו בזה אחר זה. זאת ועוד, הזקנים נתפסו לא רק כאוכלוסייה בסיכון, אלא כאוכלוסייה מסכנת: "כמו שבעבר תלו את האשם במגפות במיעוטים (יהודים למשל), כעת הזקנים מוצגים כחשודים עיקריים, אלה שימוטטו את מערכת הבריאות" (וורגפט, 2020).

שייכות למשפחה: "מה לגבי הנכדים? שיהיו בריאים. ושלא יבואו לבקר"

מעגל השייכות למשפחה התבטא במהלך הקורונה בהתייחסות התקשורת לשני היבטים מרכזיים: האחד – תפקידם של פרטים זקנים במשפחה הרב-דורית (כצנלסון ורביב, 2010), והאחר – האחריות המשפחתית של ילדים בוגרים לחיי הוריהם (הנטמן, 2020), שהיו מבודדים במהלך ימי הסגר. במיוחד הובלטו מקרים שבהם ההורים חלו ואושפזו במחלקות הקורונה בלי שניתנה לילדיהם אפשרות לבקר אותם, ואף להיפרד מהם ברגעיהם האחרונים, באמצעות דימוי הזקנים כ"חולים מדי" (Weimann, 2000).

כיאה לחברה ולתרבות המתאפיינות בערך משפחתיות גבוה (פוגל ביז'אווי, 2006), המשפחה הרב-דורית סוקרה בחדשות בהרחבה. חשיבותו של הקשר הבין-דורי להורים, לסבים ולנכדים זכתה בגל הראשון לבולטות בידיעות רבות, ובהן נכתב כי "ברחבי הארץ נצפות תמונות לא שגרתיות – אבל מחממות את הלב, נכדים באים אל סבא ואל סבתא, הם כבר לא עולים אליהם הביתה – אלא עושים להם שלום מהמרפסת, מכינים שלטים צבעוניים, מדברים איתם בשיחות וידיאו" (דביר, 2020). מחזות אלו הוחלפו בגל השני והשלישי בהצגת משפחות רב-דוריות שמצאו דרכים להיפגש בין הסגרים במרחבים ציבוריים דוגמת פארקים ושמורות טבע, וכן לציין ערבי חג חרף המגבלות, למשל באמצעות הקדמת חגיגת ראש השנה למועד שלפני הטלת הסגר לתוקף.

חויית חסר, געגועים וניסיונות להתגבר על הריחוק החברתי הופיעו בקרב סבים ונכדים כאחד וכללו התייחסות לחסרונם של המגע הגופני – בעיקר בידיעות שפורסמו בגל הראשון. הנכדים העידו כי הסבים מעניקים להם זמן פנוי וסבלנות, הבנה וקבלה בלא שיפוט, וכן ראייה היסטורית רחבה של המשפחה והחברה (כצנלסון ורביב, 2010), וכי אלה חסרו להם מאז הוטלו מגבלות על מפגשים פנים אל פנים. תוכנית הסאטירה **ארץ נהדרת** אתגרה נרטיב

זה במערכון שבמרכזו נערך ריאיון בזום עם נכד וסבתא (25 במרץ, 2020): "אני מתגעגע לימים שלא באתי אלייך כי משעמם אצלך", אומר הנכד לסבתו ומוסיף: "סבתא, את יודעת שאני רוצה להביא לך דברים כמו כיפה אדומה, אבל אימא אומרת שעשוי זה אני הזאב". נוסף על אובדן הקשר הפיזי בבידוד, נרטיב זה עשוי ללמד גם על אובדן של תחושת הנורמליות והתערערות של כל סדרי העולם (Walsh, 2020). עם זאת, בעוד הסבתא במערכון דואגת בעיקר לחוסן הנפשי של נכדה, "תכף זה ייגמר. אנחנו ננצח את הסינים, כמו שניצחנו את הגרמנים", הרי הנכד מעדיף להתמקד בחוסן הכלכלי: "אל תדאגי לי, אני אהיה חזק. השאלה היא איך אני אסתדר בלי החמישים שקל שאת נותנת לי כל פעם שאני בא אלייך. זה בור כלכלי. המדינה צריכה לפצות אותי". המערכון מסתיים בכך שהנכד מבקש מסבתו שתעביר לו את הכסף בביט, ותמלא את חלקה במערכת החליפין הבין-דורית שבעידן הקפיטליזם המאוחר (כצנלסון ורביב, 2010).

השפעותיה של התקופה על הקשרים בין סבים לנכדים ובין הורים זקנים לילדיהם הבוגרים זוהו גם במערכונים של זהו זה. בפרק שפתח את העונה הראשונה נראו שלושה טיפוסים סטראוטיפיים של זקנים יושבים על ספסל. אחד מהם הלין על הקושי להתגבר על המרחק מהנכדים ועל הגעגועים אליהם, ובתגובה שיתף חברו:

דווקא הנכדים שלי באו לבקר אותי... הם באו עם מסכות וכפפות, הם לקחו את הארנק ואת הטלוויזיה... הם קראו לי "סבא". כל כך התרגשתי. אמרת להם "אתם יודעים מה? קחו את המפתחות, פעם הבאה תיכנסו תיקחו לבד מה שאתם צריכים?" (26 במרץ 2020).

חוסר יכולתו של הזקן להבחין בכך שלא היו אלו נכדיו אלא גנבים מוצג על ידי חבריו כביטוי לטיפשותו, אולם בה בעת מהווה ביקורת על טיב היחסים הבין-דוריים במשפחה הישראלית כיום (הנטמן, 2010). ירידה בסולידריות הבין-דורית בלטה במערכון נוסף של זהו זה (9 באפריל 2020), שבו שתי דמויות גבריות מנהלות שיחה מבעד לדלת דירה סגורה. במהלך השיחה נדמה כי השניים הם אב זקן ובנו שלא היו בקשר במשך שנים, אולם בסופה עולה כי מדובר בטעות בזיהוי. העילה לביקור מתגלה כצורך בתמיכה כלכלית, וזו גם היתה הסיבה לנתק הבין-דורי מלכתחילה. לכאורה, האב מבקש לפצות על הזמן האבוד באמצעות עזרה כלכלית, שסירב בעבר להעניק מטעמים חינוכיים, אולם כשמתגלה הטעות מנסה הגבר הצעיר לקבל את הכסף בתמורה להפגת בדידותו של הזקן, ולו לרגע. מהמשך המערכון עולה כי נתקים בין-דוריים מתקיימים גם אצל שני שכנים נוספים בניין. מסגור זה מדגיש כי אין מדובר בתופעה שולית, אף שמשפחתיות היא עדיין ערך מרכזי בחברה הישראלית (רגב, 2009).

אתגור של היחסים הבין-דוריים במשפחה זוהה בקורפוס בצורה בולטת במיוחד במערכונים שהוקדשו לחגיגת ערב ליל הסדר תחת המגבלות. התכנים הסאטיריים הדגישו את הדינמיקה הבין-דורית המאפיינת את תקופת החגים בימי שגרה, כפי שנחווה על ידי בני המשפחה המבוגרים. בארץ נהדרת (2 באפריל, 2020) בלטו ייצוגים סטראוטיפיים של כלל בני

המשפחה, והודגשו התפקידים הייחודיים של בני הדורות השונים. כך למשל הוצגו הסבתא והסבא כמי שהיטיבו להסתגל למצב הכפוי והתאימו אליו את מסורת החג (כצלנסון ורביב, 2010), ואילו הנכדים הוצגו כמי שעדיין תקועים בחג האחרון שלמדו עליו במסגרות החינוך – חנוכה. זאת ועוד, הסבתא תוארה בתפקידה המגדרי המסורתי כאחראית לבישולים, תוך קריצה הומוריסטית לצלחת הפסח, בהתאמה למצב: "צלחת פסח אפילו יש עם מרור, חרוטת, זרוע בכפפה". בהמשך לרוח החג התלוננו הנכדים במערכון כי אינם מצליחים למצוא את האפיקומן, ואילו אימם ביקשה לנחמם: "זה לא במסך שלנו ממי, זה במסך של סבא וסבתא". נוסף לחלונות הזום שמהם ניבטו כל בני המשפחה, הופיע חלון שנראה בו שולחן שנערך לכבוד אליהו הנביא. אליהו תויג על ידי הסב כאורח לא רצוי מפאת השתייכותו לקבוצת סיכון, בשל גילו המופלג (קורן, 2013).

אורחים לא רצויים אחרים הופיעו בהרחבה במערכון בזהו זה (2 באפריל, 2020), ובו יציאה מהסגר לקראת ליל הסדר הוצגה כחלום בלהות של סב המשפחה. בדמיונו מבשרת לו אשתו כי הודיעו בחדשות שהסגר הוסר, ומתחילה למנות בני משפחה קרובים ורחוקים שיש להזמין. הסב מתקשה לעקוב אחר הקשרים ומערכות היחסים בין בני המשפחה השונים, ואחר האופן שבו מצופה ממנו לנהוג כלפי כל אחד מהם. אם לא די בכך, הוא מקבל רשימת מטלות ארוכה שעליו למלא כחלק מההיערכות למפגש המשפחתי המורחב. הוא נושם לרווחה רק כאשר מתברר לו כי מדובר בחלום.

מוטיב "חלום הבלהות" מופיע ביתר שאת בסיקור החדשותי הנוגע לאוכלוסייה המבוגרת המתגוררת במסגרות מגורים חוץ-ביתיות לטווח ארוך, דוגמת דיור מוגן, בתי אבות ומרכזים גריאטריים. למרות ההבדלים הגדולים בין המסגרות ובין מאפייני האוכלוסיות המתגוררות בהן, הרי הידיעות החדשותיות תיארו אותן באופן מכליל כ"שדה קרב" ב"סרט אימה", שבו הם לכודים בתנאי בידוד קשים בלי שמשפחותיהם יכולות לבוא לעזרתם. הידיעות תיארו מבוגרים תשושי גוף ונפש שחלו בקורונה וטולטלו בין בתי חולים ומתקנים ייעודיים שנוצרו עבורם, משום שמסגרות המגורים הקבועות שלהן לא יכלו להציע להם את הטיפול הנדרש, וכן כדי להבטיח את שלומם של יתר הדיירים, מפאת היעדר האפשרות לשמור על תנאי בידוד.

בני המשפחה לא הורשו לבקר במסגרות דיור חוץ-ביתיות, ומצאו עצמם מורחקים גם מהמסגרות שבהן אושפזו יקיריהם לאחר שחלו. לא זו בלבד שלא היתה להם כל אפשרות להשפיע על אופן הטיפול, רבים מהם לא קיבלו אפילו עדכון על מצב הוריהם. נוסף לכך, לא היתה להם אפשרות לתקשר איתם כדי לעודד אותם, או לחלופין – להיפרד מהם. כך, נדבקי הקורונה תשושי הגוף והנפש עברו את ימיהם האחרונים בסביבה זרה, בלי שהבינו מה קורה להם ובלא עדכון או הסכמה של בני משפחתם: "בהתחלה לקחו להם את הטלפונים ואמרו שהם עוברים חטוי. לא יכול להיות שבימים האחרונים של אבא שלי לא יכולנו לומר לו שאנחנו איתו. שללו ממני את הזכות לדבר איתו, וזה היה כמו חמצן בשבילי" (קוריאל ואחרים, 2020). עם זאת, נרטיב המסירות של האוכלוסייה הבוגרת להוריה הזקנים נסדק לקראת סוף הגל הראשון בטורי הדעה. שם נמתחת ביקורת על ההתנהגות של דור הביניים

בעת משבר הבריאות הנוכחי, ומוצג הקושי שלו להתמודד עם הלחצים הפיזיים והרגשיים הכרוכים במילוי מספר רב של תפקידים חברתיים ומשפחתיים בד בבד (Stokes & Patterson, 2020): "היתה צריכה לקום צעקה ציבורית, שביתת דור הבנים, כדי לא להפקיר את הדור הזקן" (פרקש, 2020). ואכן, זעקתו של דור זה נשמעת בכתבות חדשות במהלך הגל השני והשלישי של הקורונה מפי משפחות המלינות על ההחפצה שעוברים יקיריהם. הללו מוצגים על ידן כמי שמועברים כמיטלטלין בין מסגרות, על פי שיקולי נוחות של המערכת ובלא כל התחשבות בצורכיהם. תיאורים אלה מחזקים את הזיקה בין זיקנה למחלה ככל שהמגפה מתקדמת (Weimann, 2000), מאחר שהסיקור המועט שמקבלים הזקנים באותה עת מתמצה במצבים שבהם מופחתת אנושיותם והם מוצגים דרך תכונות של היעדר בריאות, צלילות, כוח והשפעה על גורלם (לירן אלפר וקמה, 2007).

שייכות לעבודה: "בישראל יש ראש ממשלה בן 70 ושר בריאות בן 71 – גם הם יצטרפו לשבת בבית?"

עובדים לאחר גיל פרישה מהווים כ-8.5% מכלל המועסקים בישראל (וולניסקי ואח', 2020). האתגרים שניצבו בפני אוכלוסייה זו זכו לסיקור מצומצם בחדשות. בגל הראשון של המגפה התמקד הסיקור בהיעדר זכאות לדמי אבטלה במקרה של פיטורים או הוצאה כפויה לחל"ת בקרב עובדים בני שישים ומעלה, וכן בעתירה שהוגשה לבג"ץ בעקבות תקנה לשעת חירום שאסרה על אזרחים ותיקים מעל גיל זה לחזור למקום עבודתם. לאחר שזו בוטלה התייחס הסיקור החדשותי לאתגרי החזרה למעגל העבודה, אולם העניין בהם נדחק מהשיח בנושא התעסוקה והאבטלה, והוא התמקד ברובו בצעירים שאיבדו את מקור פרנסתם. לעומת זאת, הביקורת על חברי כנסת ושרים שחצו את גיל הפרישה והמשיכו בעבודתם כרגיל הוסיפה וקיבלה הד נרחב.

אחת הטענות שהעלו אנשי מקצוע מתחומי הכלכלה היתה כי "קביעה של גיל היא שרירותית. היא חייבת להיות חלק מרשימה של קריטריונים שיאפשרו לאנשים לשוב לשוק העבודה. הגיל לא יכול להיות קריטריון בפני עצמו" (וולניסקי ואח', 2020). ולראיה, כאשר הופיעו בתקשורת מומחים בעשור השביעי והשמיני לחייהם במסגרת תפקידם, נעלם רכיב הגיל. יוצא דופן לפיכך היה המערכון שפתח את העונה השנייה של **זהו זה** (23 ביולי, 2020) ובו השחקניות הוותיקות ליא קניג, רבקה מיכאלי וגילה אלמגור מגלמות את עצמן כמי שעוברות בגילן המופלג הסבה מקצועית למכונאות רכב, בשל סגירת התיאטראות. כאשר הן נדרשות לעבוד ביחד האגו של כל אחת מהן נפגע, משום שכל אחת מהן סבורה כי קיבלה תפקיד קטן למידותיה. כל אחת מהן מדגישה את יתרונה המקצועי על פני האחרות בשל ניסיונה הבימתי הנרחב והזיקה שלו למשלח היד החדש. כך למשל אומרת אלמגור: "מדובר בכלי רכב, בזה אני מבונה, הייתי מלכת הכביש". הוויכוח ביניהן מסתיים כאשר מיכאלי שואלת

רטורית: "אתן יודעות הלוא למה הביאו אותנו לפה?" ועונה מייד: "בגלל שהחבר'ה של זהו זה רצו להיראות יותר צעירים".

ההתייחסות לאותם "זקנים-צעירים" שמייצגים חברי צוות זהו זה בולטת במדורי הכלכלה והבריאות ובטורי הדעה בגל הראשון של הקורונה, שבהם הוצגו אזרחים פעילים בעשור השביעי והשמיני לחייהם. חלקם תוארו כמי שעדיין עובדים ואחרים כמי שלומדים, צורכים תרבות פנאי מגוונת, מקיימים פעילות חברתית וספורטיבית ואף מגשימים חלומות ישנים וחדשים. חלק מבין אלה שעובדים העידו כי הם עושים זאת מתוך עניין מקצועי, ואחרים מתוך צורך להמשיך ולהתפרנס, משום שאין להם פנסיה (טור סיני, 2016): בת 67 בחל"ת: "מחקר אותנו, לוקחת הלוואות מאימי בת ה-90" (שומפלב, 2021). ההתייחסות לקבוצה זו התרחבה בעקבות המלצה גורפת לבני 67 ומעלה להישאר בבית בגלל הקורונה. העיתונות סיקרה את הגשת העתירה לבג"ץ נגד משרדי ממשלה נבחרים דוגמת משרד הבריאות, משרד האוצר והמשרד לשוויון חברתי. הידיעות בחדשות הציגו את זהות העותרים (עובדים מעל גיל פרישה שהוצאו לחל"ת מפאת גילם אף שאין להם מחלות רקע, וארגונים המקדמים תעסוקות מבוגרים) ואת הגופים המייצגים אותם (קליניקות משפטיות לזכויות זקנים וניצולי שואה). הם הוסיפו לכך חוות דעת רפואיות וחברתיות שצירפו מומחים מתחומי הגריאטריה והגרונטולוגיה, ובהן תמיכה בטענה כי אין הצדקה מדעית לסימון ולהרחקת עובדים ותיקים מחמת גילם (וולינסקי ואח', 2020).

על רקע הביקורת על ראיית הגיל כגורם סיכון, המהדהדת את הסטראוטיפ של הזקנים החולים, קרא המנהל המדעי של המכון הלאומי לחקר מדיניות הבריאות לשחרר את המבוגרים לחזור לעבודה:

היציאה לעבודה מסייעת להפגת הבדידות שקשה גם ככה בגלל ההנחיות לריחוק חברתי, משפרת את איכות החיים ובמקרים רבים בעלת חשיבות קריטית לשרידותם הכלכלית שנפגעה באורח קשה במהלך המשבר. מרבית הקשישים המצויים במעגל העבודה הינם עובדים מצוינים בעלי ידע וניסיון רב, ויסייעו כעת למשק שנמצא בטלטה קשה. לכן אין סיבה אמיתית למנוע מהבריאים שבהם לחזור ולעבוד תוך הקפדה על כללים והנחיות שקבע משרד הבריאות (ביטרמן, 2020).

לעומת זאת, במהלך הגל השני של הקורונה קראו יועצים מאוניברסיטת בן-גוריון וממכון ויצמן לקבינט הקורונה להמשיך ולבודד את בני השישים ומעלה, ואף לעגן זאת בחקיקה. התקשורת סיפרה כי היוזמות הללו נעצרו בלחצם של השרה לשוויון חברתי, האגודה הישראלית לגרונטולוגיה וארגונים העוסקים בזכויות אדם, בטענה שזו מדיניות גילנית. התימוכין לטענה זו הם הנתונים שפרסמה התקשורת, ולפיהם מאז פרוץ המשבר פחות מ-5% מהחולים היו בני שבעים ומעלה, ואילו כשני שלישים מהחולים היו בני פחות מארבעים. בעקבות אירוע זה הודגשה דרישה לצרף לקבינט הקורונה מומחים בתחום הזיקנה, כדי להציע חלופה לקריטריון הגיל הכרונולוגי אשר מביא להטלת סגר על כלל האזרחים הוותיקים (וורגפט, 2020). דוגמה זו עולה בקנה אחד עם ספרות המחקר,

המתמקדת בהעלאת המודעות לגילנות בעולם העבודה, ומדגישה את התרומה שיש בתעסוקה לאחר פרישה לפרטים ולמשק כאחד (אלון ואח', 2013).

לצד מומחים שפרסמו את דעתם המקצועית בסיקור החדשות, במדורי הדעות זוהתה התייחסות למשמעות העבודה בזיקנה בכלל, ונוכח השפעות הקורונה בפרט. כך למשל כתבה אשת אקדמיה בת שמונים: "אני עצמי לומדת בימים אלו להשתמש באפליקציות ההוראה מרחוק, כדי ללמד גם עתה בשתי מכללות שבהן אני מועסקת, ולא רק למען הסטודנטיות והסטודנטים – אלא כדי לשמור על שפיותי" (ליבליך, 2020). דברים אלו מחזקים את הקריאה "להוציא מכלל שימוש לחלוטין את המילה 'זקן', ובמקומה להשתמש במילים 'מבוגר' או 'בוגר'... מגפת הקורונה פתחה חלון הזדמנויות שדרכו צריך לאפיין אנשים לא לפי גילם, אלא לפי מהותם. זה בדיוק הזמן להוביל מיתוג חדש של בני הגילאים האלו" (ולצר, 2020).

תפיסה זו קיבלה ביטוי במערכון שפתח את העונה הראשונה של **זהו זה** (26 במרץ 2020), ובו הוצגו חמשת כוכבי התוכנית בני הגיל השלישי כעובדים חיוניים בשעת משבר אשר נקראים להציל את המצב. כוכבי **זהו זה** מייצגים את התפיסה שעליה נאבקים ארגונים המתמקדים בשילוב מחדש של פורשים בשוק העבודה, ומבקשים להשריש את העמדה ולפיה אדם מבוגר הוא נכס ולא נטל, ולכן יש לאפשר לו להמשיך לתפקד במרכז החברה (טור-סיני, 2016). קריאה זו אינה מתייחסת לחלקים גדולים מקרב העובדים, הממשיכים לעבוד לאחר גיל פרישה ומועסקים בשכר מינימום. אלו סוקרו בשולי מדורי הכלכלה כמי שאינם זכאים לדמי אבטלה במקרה של פיטורים או הוצאה כפויה לחל"ת. רבים מאותם עובדים הם יוצאי ברית המועצות לשעבר שעלו במהלך שנות ה-90 ואילך. הללו לא צברו די שנות ותק, ונפגעו מכך שעד שנת 2008 לא חלה חובה על המעסיקים להפריש לפנסיה. הם מועסקים לרוב כעובדי קבלן בענפי האבטחה והניקיון, שסבלו פגיעה קשה במשבר הקורונה (וולנסקי ואח', 2020). קולם כמעט שלא נשמע בגל הראשון של המגפה, ועוד פחות מכך בשני הגלים הבאים.

שייכות לקהילה: "כמו שבויים הסובלים מתסמונת שטוקהולם"

בסיקור מצבם של זקנים בקהילה במהלך הגל הראשון של הקורונה אפשר להבחין בין כתבות שהתמקדו במי שחיים בקהילה לבין כתבות שהתמקדו במי שחיים במסגרות מוסדיות חוץ-ביתיות, כגון דיור מוגן ובתי אבות. מעבר להבדלים בסגנונות החיים של שתי הקבוצות, הנגזרים מהמצב התפקודי והכלכלי בעיקר, יש ביניהן גם קווי דמיון – למשל תחושות של בידוד ובדידות, שהן מנת חלקם של מי שמזדקנים בחברה המערבית ובתרבות הישראלית באלף השלישי (אוסטרובסקי-ברמן ושיוביץ-עזרא, 2020). תחושות אלו מתוארות בטור אישי של עיתונאית בגיל השלישי:

אני דואגת. מאוד דואגת. לא מזה שלא אישאר צעירה לנצח. מן הגלות הקיומית, מן הבדידות החריפה של כל כך הרבה מבוגרים, שיושבים בגפם בין קירות דוממים, אין

יוצא ואין בא, רק מר קוביד מגיע בכבודו ובעצמו, בלי להודיע, דופק ונכנס. נכנס ודופק. והולך" (ברנר, 2020).

תיאור זה מבטא את הלך הרוח בקרב חלקים גדולים מהאוכלוסייה הזקנה בישראל, החשים בידות, חרדה ואובדן משמעות (גוינט אשל, 2020א). אלו מלווים בקשיים רגשיים שנוצרו עקב חוסר הוודאות והפחד מהידבקות, הדאגה לעתידם של בני משפחה והניתוק הפיזי ממערכות התמיכה: משפחה, קהילה ומפגשי תרבות, חברה והעשרה במרכזי היום לזקנים. זה המקום לחזור ולציין כי אף ש-97% מאוכלוסיית בני השישים ומעלה חיים בקהילה, השיח בחדשות התמקד במיעוט קטן של זקנים החיים במוסדות לטיפול ממושך, בגלל שיעורי התמותה הגבוהים בקרבם (שלו, 2020). מגמה זאת הקצינה בגל השני והשלישי של המגפה.

השיח החדשותי שהוקדש לזקנים החיים בקהילה היה מצומצם בהיקפו וכן בתוכנו, והתמקד בעיקר במחוות של סולידריות בין-דורית ספונטנית ומאורגנת ברחבי הארץ, שבלטו בגל הראשון של המגפה. במסגרת סיקור זה הודגשה הסולידריות החברתית המאפיינת את הישראלים בעיתות משבר, והפעילות מוסגרת כ"ארץ ישראל היפה". צורה נוספת של סולידריות שקיבלה סיקור היתה תוכנית "אוויר לנשימה", שיושמה במסגרת רשויות מקומיות, ומטרתה היתה לאפשר לבני הגיל השלישי לצאת מבתיהם ולהתאורר בפארקים הסמוכים לביתם. פקחים מטעם הרשויות מונו להשגיח שעוברי אורח מתחת לגיל הנקבע לא ייכנסו לפארקים בשעה היעודה, וכן שמבקרים בני הגיל השלישי ישמרו על מרחק של שני מטרים לפחות זה מזה בזמן שהותם בפארק. לצד ביטויי התלהבות הציגה העיתונות גם את קולותיהם של בני הגיל השלישי שסברו שהצעה זו אינה מביאה להפגת הבידוד ושהיא משפילה מיסודה: "מתייחסים אלינו כמו אל כלבים, שמוציאים אותם פעם ביום"; "מה זה, אנחנו כמו אסירים שיוצאים לטייל בחצר? אני לא מתכוונת להיכנס למכלאה הזו. זה פוגע בכבוד האדם" (אלון, 2020). זקנים החיים בקהילה הוצגו כקורבנות גם בסיטואציות אחרות. למשל בדיווח על מקרי שוד של אזרחים ותיקים ברחוב לאור יום (סניור, 2020), או על מבוגרים שנפטרו בביתם בלי שאיש הרגיש בחסרונם. בתקופת המשבר נחשפו ממדי התופעה של אנשים בודדים הנפטרים בלי שאיש יודע, וגופותיהם מתגלות רק ימים, ולפעמים שבועות, לאחר מותם (אלון, 2020).

לעומת מקרים אלה, של זקנים בודדים שמתו בגפם בלא שאיש ידע על כך – תופעה שאינה ייחודית לקורונה, אך נחשפה בתקופה זו – הרי בחברה הערבית התגלתה הסתרה מכוונת של מוות מקורונה. פרסום לכך ניתן במדורי הדעות בהקשר של פגיעת הקורונה באוכלוסייה הערבית הזקנה.

קשישים ערבים מתים בבית, היכן שהילדים, הנכדים והנינים מטפלים בהם... המבוגרים הערבים נדבקו דווקא מיקריהם. לכן קיימת ההתנגדות נחרצת מצד המשפחות לציין כי הם מתו מקורונה. אחד מבתי החולים הוציא לאחרונה הודעה על מותו מקורונה של חולה ערבי, ולאחר לחצי המשפחה תיקן את ההודעה (דגש, 2020).

לעומת זאת, בהתייחסות לאוכלוסייה היהודית הוצגו מרבית מקרי המוות של הקורונה בקרב אוכלוסיית הזקנים המתגוררת במסגרות חוץ-ביתיות. אלו הוצגו בתקשורת כמוקדי הדבקה שהתנהלו כ"חדר ההמתנה של המוות" בשלושת גלי המגפה. הדירור המוגן, ואף יותר ממנו – בתי האבות, תוארו כמובלעות חברתיות המתנהלות בעת משבר בריאות כארגונים כוללניים, שלדיירים בהם אין כל שליטה על גורלם. זאת ועוד, הנהלותיהן הוצגו כמי שאינן מסוגלות לדאוג לשלומם, בהיותן חלק מאותו מרחב מודרן חברתית (קפלן, 2014) אשר משרד הבריאות מתעלם מצרכיו (יסעור בית אור, 2020). לא ייפלא אפוא כי "מגפת הקורונה תיזכר כיום הכיפורים של תעשיית בתי האבות והדירור המוגן, שימכרה לקשישי ישראל ולצאצאיהם את אשליית הדרך הטובה והמכובדת לסיום החיים בכסף גדול" (חן, 2020). לפי התיאור, המסגרות התקשו לספק לדיירים שירותים חיוניים להשרדותם, ברמה הגופנית והרגשית: "דיירים הושארו סגורים בחדרים ללא טיפול, ללא שירותי ניקיון. ללא מגע אדם, כאשר האוכל מונח מאחורי דלתם הנעולה. יחס כזה אינו מקובל גם לאחורני האסירים" (וורגפט, 2020א).

העיתונות הצביעה על פערים בהיערכות של מסגרות מגורים ציבוריות ופרטיות להתמודדות עם הקורונה: בין בתי אבות של המדינה וההסתדרות, בעיקר באזורי הפריפריה, שלא נערכו מבעוד מועד, לבין רשתות דיור פרטיות, שתגברו צוותים והוסיפו להם שעות עבודה. ההתנהלות השונה של סוגי המוסדות השתקפה במספר החולים והנפטרים, ומכאן עלה כי תמותת זקנים מהקורונה הבחינה בין עשירים לעניים (שטרקמן, 2020). הדבר בלט במיוחד במקרה של מוסדות גריאטריים שהוסבו למחלקות קורונה, ופינו מאושפזים סיעודיים ותשושי נפש למסגרות אחרות. העיתונות דיווחה בהרחבה על עתירותיהם של משפחותיהם בשלוש ערכאות משפטיות, אשר נדחו פעם אחר פעם בטענה כי המוסדות שייכים למדינה ויכולים לעשות בהם כראות עיניהם. הכתבות תיארו את דאגתן העמוקה של המשפחות להשפעות המעבר ממסגרת אחת לאחרת, בייחוד בקרב מי שהם דמנטיים. מעבר לפנייה לסעד משפטי סיקרו העיתונים הפגנות של בני משפחות, שבהן נישאו שלטים דוגמת "שערורייה בהתהוות", "תשושי נפש סוג ב'", "לא לפינוי ניצולי שואה לטובת חולי קורונה" ועוד. לטענתם, פינוי קרוביהם הוא "גזר דין מוות בייסורים" (בן צור, 2020).

15 אלף דיירי הדירור המוגן נותרו כלואים גם במהלך חודש מאי, כאשר חלקים גדולים מהחברה הישראלית כבר החלו לצאת מהסגר. יו"ר עמותת דיירי הדירור המוגן הלן בתקשורת על האפליה בין מי שגרים בדירור המוגן למי שחיים בקהילה. הוא התייחס לחוסר ההבחנה בין מסגרות המגורים של בתי אבות, שבהן נרשמה תחלואה גבוהה, לבין מסגרות של דיור מוגן, שבהן לא חלה שום דייר (קנה, 2020). אולם עוד קודם לכן הועלו במדורי הדעות שאלות ערכיות בדבר מעמדם של זקנים בחברה הישראלית, בימי שגרה לא פחות מאשר בזמנים של מגפה:

האם מערכת חיצונית יכולה לשמש תחליף יעיל לבן, לבת או לנכדים מסורים? העובדים במערכת בתי האבות הם כוח אדם שנשאב בשנים האחרונות ברובו

מפליטים אריתראים ואוקראינים נטולי אישורי העסקה, או ערבים ישראלים ולא ישראלים, שמתוגמלים במינימום. אין להפנות את האשמה אליהם, אלא להסתכל על עצמנו – והמציאות הזו מספקת תשובה מדאיגה. האם מגיע לזקנים בישראל לבלות את זקנתם בתוך מערכות ששוללות מהם לחלוטין את ההשפעה על גורלם, ואפילו את חופש הבחירה, ומותירות אותם קורבנות לחסדי ביורוקרטיה וניגודי אינטרסים בתוך מטווח ברווזים? (חן, 2020).

שאלות אלו חזרו על עצמן שוב ושוב במהלך הגל השני והשלישי של המגפה, עם כל דיווח על התפרצות קורונה באחת ממסגרות הדיור החוץ-ביתי לטווח הארוך. הן עלו גם מתיאור הנעשה במחלקות הקורונה במרכזים גריאטריים, שנועדו להפחית את העומס בבתי החולים ולפנות מקום לבידוד של חולים מבתי אבות ודיור מוגן:

קשה לדעת כמה מתו בגלל בדידות והזנחה, אבל ברור שזה קורה. ואין אפילו כתובת שאלה יכולים הילדים או הקשישים להתקשר, מישוהו שירגיע, יתאם או ינסה לעשות סדר בבלגאן. הפעם אין אפילו מישוהו שיאמר "שתו מים". רק פאניקה. כמו מכת בכורות הפוכה" (וילנאי, 2020).

תרומת התקשורת בתקופת הקורונה להבניית היחס הגילני כלפי הזיקנה: "הדור האבוד של הזקנים"

באחד ממערכוני זהו זה יושבות על ספסל ציבורי שלוש דמויות סטראוטיפיות של גברים זקנים. הגברים אוחזים בעיתון ומתדיינים ביניהם על המצב. למעט העיתון העדכני, הם נראים כאילו הגיחו מהעבר. הם עוטים על פניהם מסכות, ועל גופם – אופנה שחלפה מן העולם. סימנים סטראוטיפיים נוספים האמורים להסגיר את גילם – שיער לבן, קוצר ראייה, בעיות שמיעה ודיבור במבטא גלותי ובקול רם במיוחד – עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרן של פירסט ורמר-ביאל (2007). השחקן שלמה בראבא פונה אל גידי גוב, מוני מושונוב ואבי קושניר, המגלמים את דמויות הזקנים בסדרת המערכונים בתוכנית, ושואל: "למה אתם מדברים ככה?" והם עונים: "כי אנחנו זקנים עכשיו". נראה שהם אינם מבינים מה הוא שואל, למעשה, ומגיבים לפיכך בתימהון: "אז איך מדברים זקנים?" על כך הוא משיב בפשטות וישירות: "כמו שאני מדבר, כמו שאתה מדבר, אנחנו בני שבעים, למען השם". המערכון מסתיים בהצדקת הזקנים את בחירתם לדבר במבטא גלותי בטענה שלדבר רגיל "זה לא מצחיק" (12 בנובמבר 2020). חילופי הדברים במערכון מזמינים להתעמק בתפקידם הפעיל של אמצעי התקשורת בהבניה גילנית של הזיקנה בעיצומו של משבר בריאות עולמי, שבו בני שישים ומעלה נתפסים כאוכלוסייה בסיכון מוגבר רק על סמך השתייכותם לקבוצת

גיל כרונולוגית. יתר על כן, חילופי הדברים מרמזים על הכוח שיש לדימויים גילניים להפוך לאמצעי שדרכו אנשים זקנים מגדירים את עצמם, ומבחינים את עצמם ממי שתויגו כך על ידי סטראוטיפים של זקנה, חיוביים או שליליים (קורן, 2013).

כותרתו של המאמר, "לרגע הם היו בפריים", מבקשת להדהד את צורות ההכחדה הסמלית – הכמותית והאיכותנית – שזוהו במהלך שלושת גלי המגפה כביטויים של תפיסה גילנית. מבחינה כמותית, נראה כי בגל הראשון של הקורונה קיבלו הזקנים והדיון בזיקנה תשומת לב נרחבת מזו המקובלת בשגרה. אולם מבחינה איכותנית הייצוגים שלהם התאפיינו בשימוש נרחב בסטראוטיפים שליליים וחיוביים כאחד. בגל השני והשלישי הם נדחקו שוב לשולי הדיווח בתקשורת, כבימי שגרה. מגמה זו משקפת את שיעורי התחלואה והמוות הגבוהים בקרב זקנים בגל הראשון בהשוואה לשני גלי המגפה האחרים, שעלו בקנה אחד עם התפיסה הגילנית המזהה זיקנה עם חולי (שלו, 2020).

במסגרת מעגל השייכות לקבוצה נמצא כי מרבית הייצוגים בכתבות החדשות היו גילניים ופטרנליסטיים. בתחילה הם קידמו את מדיניות הסגר על האוכלוסייה המבוגרת, ורק בהמשך הם אתגרו את התפיסות הללו (הגילניות והפטרנליסטיות). בטורי הדעה ובתוכניות הסאטירה, לעומת זאת, הצביעו יוצרים ומבצעים בגיל השלישי למן ההתחלה על גילנות ממוסדת שהכפיפה את הגיל הביולוגי לסגר חברתי ותעסוקתי. הם הציגו מדיניות זו כמנגנון פיקוח חברתי בעל השלכות נורמטיביות בשני מישורים: האחד, הישענות על קריטריון הגיל כמשתנה בלעדי לקביעת גבולות הזיקנה, בלא כל התייחסות להבדלים ביכולות גופניות, מנטליות וקוגניטיביות; האחר, הרחקה כאמצעי הגנה על מי שהוגדרו כאוכלוסייה בסיכון מפאת גילם. האבסורד הכרוך בעקרון ההכללה של משתנה הגיל כגורם סיכון, וההרחקה הגורפת של אוכלוסייה שלמה, שנגזרה ממנו, באו בתוכנית זהו זה לידי ביטוי כפול: בתוכנם הביקורתי של המערכונים, ובליהוק שחקנים בני הגיל השלישי, אשר מבטאים אותם.

מסגרת מעגל השייכות למשפחה רווחה אף היא בכל הסוגות, ובשלוש התקופות. הסיקור התקשורתי כלל בעיקר מצבים דרמטיים שהעצימו את ערך המשפחתיות. תוארו בו דרכים יצירתיות שבאמצעותן המשיכו משפחות לתחזק קשר בין-דורי רגשי קרוב, על אף מגבלות התנועה וההתכנסות. כך למשל, נרשמו דיווחים על געגועים קשים מנשוא בקרב נכדים וסבים החיים בקהילה, בעיקר בתקופת החגים. בהקשר זה הוצגו טקסים של מפגשים משפחתיים מאולתרים בין שלושה דורות. לצד אלו התפרסמו כתבות על בני דור הביניים שהפגינו מחוץ לבתי אבות ולמסגרות דיור מוגן, משום שלא הצליחו ליצור קשר עם הוריהם ה"נצורים". בסיקור התקשורתי בלטו תחושות של פחד שמא לא יזכו להיפרד מן היקרים שחלו ואושפזו במחלקות קורונה בבתי החולים. ערך המשפחתיות תפס מקום מרכזי גם בתוכניות הסאטירה ובטורי הדעה, אולם היחסים המשפחתיים ומקומה של הזיקנה במשפחה אותגרו, ביחוד בגל הראשון של המגפה, אז הוטל ספק בטיב הסולידריות הבין-דורית ומניעיה.

מסגרת מעגל השייכות לעבודה היתה מצומצמת הרבה יותר ממעגלי השייכות האחרים, בכל אחד משלושת הגלים. בגל הראשון כלל מעגל זה בעיקר דיווח על עובדים מעל גיל פרישה שלא הורשו להמשיך לעבוד, הוצאו לחל"ת, או פוטרו בלי שיהיו זכאים לדמי אבטלה – רק בשל השתייכותם לקבוצת סיכון על פי גילם. על מדיניות זו נמתחה ביקורת בידיעות החדשות רק לאחר שהוגשו נגדה עתירות משפטיות. במדורי הדעות ובתוכניות הסאטירה, לעומת זאת, נמתחה ביקורת על המדיניות הגילנית מתחילתה. זו בלטה נוכח ההתעלמות ממשנתה הגיל כשדובר באישי ציבור. פוליטיקאים דוגמת ראש הממשלה בנימין נתניהו ושר הבריאות יעקב ליצמן, המשתייכים על פי גילם לאוכלוסיית הסיכון, המשיכו למלא את תפקידם כרגיל. לצד הביקורת הוצגה התרומה שיש להשתתפות בעולם העבודה לזהות העצמית, להתפתחות אישית, לעניין, למשמעות ולהפגת בדידות בקרב בני הגיל השלישי, נוסף על התרומה שלהם למשק ולכלכלה.

מסגרת מעגל השייכות לקהילה התאפיינה בהכללת הזקנים בקבוצה "חולים ובעלי גורמי סיכון", בלי שהבחינה בין מי שחיים בקהילה לבין מי שחיים במסגרות חוץ-ביתיות לטווח ארוך, דוגמת דיור מוגן, בתי אבות ובתי חולים סיעודיים. יתר על כן, הסיקור התמקד בזקנים המתגוררים במסגרות חוץ-קהילתיות, אף שמדובר רק בשיעור נמוך מקרב האוכלוסייה הזקנה בישראל. הדבר שיקף את שיעור החולים והנפטרים הגבוה במסגרות אלו (שלו, 2020). הגילנות בתקשורת בגל השני והשלישי התבטאה בהבלטת גילם של הזקנים ומחלות הרקע שסבלו מהן. זאת ועוד, במהלך הזמן נחשפו תיאורים קשים על תנאים לא אנושיים שזקנים הוחזקו בהם במסגרות הדיור הציבוריות, בלא שקיבלו מצוות המוסד מענה ראוי לצרכים הגופניים והרגשיים שלהם, ולעיתים אף היה הגורם להדבקה. התקשורת הפליגה בתיאורי מצבים שבהם בהיעדר כוח אדם מצאו עצמם אותם זקנים החיים במסגרות חוץ-ביתיות מבודדים מהעולם וממשפחותיהם, ואיבדו את השליטה בגורלם (שלו, 2020). השיח התקשורתי על מי שחיים בקהילה הבלית את הבדידות הקשה שסבלו ממנה (אוסטרובסקי-ברמן ושיוביץ-עזרא, 2020), והתקשו להפיג אותה גם נוכח מחוות הסולידריות המאורגנות והספונטניות שהוצגו בהרחבה בסיקור בגל הראשון של המגפה.

סיכום והמלצות

הדימויים המרכזיים שדרכם הובנתה הזיקנה בתכנים שפורסמו בתקשורת במהלך שלושת גלי מגפת הקורונה חושפים שימוש נרחב בסטראוטיפים מוכרים (Weimann, 2000). בשיח בחדשות זוהתה הזיקנה עם מחלה, ומכאן שבגל הראשון הסיקור התמקד בשיעורי התחלואה והמוות הגבוהים בקרב האוכלוסייה המבוגרת (Ayalon, 2020; Jen et al., 2021). למרות הירידה בהיקף התחלואה בשני הגלים הבאים, נותר המסגור בעיני. היקף הדיון בזקנים ירד והוגבל לדיווחים על התפרצויות של מוקדי הדבקה במסגרות חוץ-ביתיות לטווח הארוך.

מדורי הדעות התדיינו עם השיח החדשותי והציעו דימויים נוספים, ולעיתים חלופיים. אלו כללו מבט ביקורתי על החברה, לצד מבט רפלקסיבי על מאפייני הגילנות העצמית שלהם (קורן, 2013), שאליהם התודעו בעת הקורונה, שקטעה את מהלך חיי השגרה. שיח הזיקנה שהציעו הכותבים והכותבות של טורי הדעה עלה בקנה אחד עם מאפייניהם של "הזקנים החדשים" ו"הזקנים הצעירים", שהם בעלי משאבים רגשיים, חברתיים וכלכליים שאפשרו להם להתמודד בהצלחה עם המדיניות הגילנית של הריחוק החברתי שנכפה עליהם, בלי שיאבדו את תחושת המשמעות והחיוניות בחייהם. אל הדימויים האלו התלוו ייצוגים של "זקנים משועממים" ו"זקנים מתלוננים". הראשונים הוצגו כמי שמחכים שהקורונה תחלוף ואינם יודעים איך להעסיק את עצמם, ואילו האחרונים הוצגו כמי שאינם מפסיקים להלין על המדיניות הגורפת שנכפתה על כלל הזקנים, ומקורה בתפיסתם כחסרי אוניס הזקוקים לפיקוח ולהגנה. דימויים אלו אומצו על ידי התקשורת הישראלית, והיא הציגה את הריחוק החברתי כתנאי הכרחי להצלתם.

ממצאים אלו מלמדים על הצורך להמשיך ולחקור את ייצוגי הזקנים והזיקנה במהלך מגפות ומשברי בריאות בסוגות נוספות בתקשורת, בכלי התקשורת המסורתיים וכן ברשתות החברתיות, שלא נכללו במחקר שהמאמר התבסס עליו. המחקר הנוכחי התמקד, כאמור, בסיקור בעיתונות הזרם המרכזי היומית, בעברית בלבד. אי לכך, אי אפשר ללמוד מן הממצאים על עיתונות מגזרית הפונה לקהלים ייעודיים, דוגמת זרמים באוכלוסייה החרדית והערבית, שבהן שיעורי התחלואה בקורונה היו גבוהים. נוסף על כך, ייצוגי הזקנים והזיקנה נותחו במסגרת של כתבות חדשותיות וטורי דעה. לא נכללו בניתוח טקסטים אחרים המתפרסמים בעיתונות היומית, למשל מאמרי מערכת ופרסומות. אלה יכולים אף הם להוסיף להבנת הצורות שבהן תרמה התקשורת להבניית הגילנות בצורות גלויות וסמויות כאחד.

הקורפוס כלל ניתוח של סוגה נוספת, סאטירה, כפי שבאה לידי ביטוי בשתי תוכניות ששודרו בערוצי הטלוויזיה הציבוריים, שבהן זוהתה התייחסות מרכזית להשפעות המגפה על האוכלוסייה הזקנה במהלך שלוש התקופות שהמחקר מתייחס אליהן. מן התוכניות עלתה ביקורת על המדיניות הגילנית של השלטון, ולצידה ביקורת על הסיקור התקשורתי שקידם אותה הן בגלוי, הן במרומז. אף שמדובר בשתי תוכניות מרכזיות, בעלות שיעורי צפייה גבוהים, הרי אי אפשר להקיש מהן על תכנים סאטיריים אחרים שנפוצו באותה עת באינטרנט ובקבוצות וואטסאפ – סוגות שלהן קהל רב בעל מעורבות גבוהה, שאינו רק צרכן של התכנים אלא גם יוצרם.

לאור התמשכות המגפה והחיים בצידה, מתבקש להמשיך ולחקור גם את תהליכי הייצור וההפקה של תכנים תקשורתיים, במטרה לקדם שיח תקשורתי שמוצגות בו פניה המגוונות של הזיקנה, ומכיר בשונות הרבה במאפיינים של אוכלוסיית בני הגיל השלישי בארץ. כן ראוי לערוך מחקרי דעת קהל שיבחנו את תגובתם של קהלים שונים לאותם ייצוגים תקשורתיים גילניים שרווחו בתקופת משבר הקורונה. כך ניתן יהיה ללמוד כיצד משפיעים הייצוגים

הגילניים על האופן שבו הזיקנה נתפסת בקרב קהלים בגיל השלישי ברמות תפקוד שונות, במצבים שבהם מוגדרים זקנים כאוכלוסייה בסיכון. מחקרים אלו יוכלו לסייע לזהות את האוכלוסיות המושפעות באופן שלילי מהייצוגים הגילניים, ולהציע דרכים לתווך עבורן את המסרים הללו ולצמצם את השפעתם. יתר על כן, אפשר וכדאי לערוך מחקרי פרשנות בקרב קהלים מבוגרים, שיכולים לתרום להבנת הדרכים שבאמצעותן הם מנהלים משא ומתן עם ייצוגים תקשורתיים גילניים אשר מכוננים את הזקנים כ"אחרים" (Seraa et al., 2020), ואת הזיקנה כ"אחרות בלתי הפיכה" (רמר-ביאל, 2013).

מקורות

אוסטרובסקי-ברמן, א' ושיוביץ-עזרא, ש' (2020). **האוכלוסייה המבוגרת בישראל בראי משבר הקורונה (COVID-19): ממצאים נבחרים על ישראלים בני 60 ומעלה**. מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל, האוניברסיטה העברית.

אלון, א' (2020, 5 באפריל). סגר בליל הסדר: "תקבלו קנס ותחזרו הביתה". **ynet**

אלון, א' (2020, 27 במאי). עלייה במספר האנשים שהולכים לעולמם מבלי שאיש יודע. **ynet**

אלון, ש', גולדנדר, ח' וכרמל, ש' (2013). השלכות הגילנות על הפרט המזדקן בזירה החברתית, הבריאותית והתעסוקתית. בתוך י' דורון (עורך), **גילנות בחברה הישראלית: הבניה חברתית של הזקנה בישראל** (עמ' 67–96). מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

בואר, מ"ו וארטס, ב' (2011). בניית קורפוס: עקרון מנחה לאסוף נתונים איכותניים. בתוך מ"ו באואר וג' גאסקל (עורכים), **מחקר איכותני: שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל** (עמ' 27–48). האוניברסיטה הפתוחה.

בויס, ר"ו (2011). לקראת מתן דין וחשבון לציבור: מעבר לדגימה, למהימנות ולתקפות. בתוך מ"ו באואר וג' גאסקל (עורכים), **מחקר איכותני: שיטות לניתוח טקסט תמונה וצליל** (עמ' 385–402). האוניברסיטה הפתוחה.

ביטרמן, ח' (2020, 23 באפריל). שחררו את המבוגרים לחזור לעבוד. **ynet**

בן צור, ר' (2020, 24 במרץ). מחאה נגד פינוי קשישים לטובת מחלקת קורונה: "גזר דין מוות". **ynet**

ברנר, ש' (2020, 26 במרץ). זוזו קשישים, פנו את הדרך ואל תשכחו להשאיר צוואה. **הארץ**. גוינט אשל (2020, א, מאי). **הזדקנות בימי קורונה – סקר צרכים בקרב בני 65+ בישראל**. גוינט אשל.

גוינט אשל (2020, ספטמבר). **הזדקנות בימי קורונה חלק ב': החיים בשדרת הקורונה, סקר צרכים בקרב בני 65+ בישראל**. גוינט אשל.

דביר, נ' (2020, 22 במרץ). נכדים וסבים אוהבים גם מרחוק. **ישראל היום**.

- דגש, ח' (19 באפריל, 2020). הציבור הערבי פוחד להגיד "סבא מת מקורונה". **ynet**.
- הנטמן, ש' (2010). "דור הסנדוויץ": כפל תפקידים, הקונפליקט הבין-דורי והשפעתו על היחסים במשפחה המבוגרת. בתוך י' בריק וא' לבנשטיין (עורכים), **הזקן והמשפחה: סוגיות מרכזיות ביחסים רב-דוריים** (עמ' 90–109). אשל.
- וולינסקי, ג', קלינגבייל, ס' וחרותי-סובר, ט' (20, 2020 באפריל). "יצאתי לחל"ת כי אמרו שאני בקבוצת סיכון – אפילו 1000 שקל לא מגיע לי?" **דמרקר**.
- וורגפט, נ' (2020, 6 באפריל). דיור מוגן בימי קורונה? יותר גרוע מכלא. **הארץ**.
- וורגפט, נ' (2020, 6 ביולי). גל שני? הכו בזקנים! (זה הכי קל). **הארץ**.
- וורגפט, נ' (2020, 17 באוגוסט). אין אפליה חוקית, גם לא נגד זקנים. **הארץ**.
- וילנאי, א' (2020, 20 באוקטובר). אמרו שאמא בסדר. **הארץ**.
- ולדן, צ' (13 באפריל, 2020). אסור לנו להסכים לסגר על המחשבה החופשית. **הארץ**.
- ולצר, י' (26 באפריל, 2020). למי קראתם קשישה? **ynet**.
- חן, ש' (13, 2020 באפריל). כך הפכנו לאסקימוסים. **ynet**.
- טור סיני, א' (2016). **תעסוקה ופרישה בקרב אזרחים ותיקים בישראל: מאפיינים כלכליים עיקריים**. מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל, האוניברסיטה העברית.
- יסעור בית אור, מ' (6, 2020 באפריל). אושר: בדיקת קורונה לכל דייר חדש בבית אבות. **ישראל היום**.
- כצנלסון, ע' ורביב, ע' (2010). סבאות כיום. בתוך י' בריק וא' לבנשטיין (עורכים), **הזקן והמשפחה: סוגיות מרכזיות ביחסים רב-דוריים** (עמ' 110–128). אשל.
- ליבליך, ע' (17 במרץ, 2020). עד הקורונה בכלל לא הרגשתי זקנה. **הארץ**.
- לוינסקי, מ' ושיוביץ-עזרא, ש' (2020). **מאפייני האוכלוסייה המבוגרת בישראל ובאירופה בראי משבר הקורונה (COVID-19): ממצאים נבחרים על בני 60 ומעלה**. מרכז הידע לחקר הזדקנות האוכלוסייה בישראל, האוניברסיטה העברית.
- לירן-אלפר, ד' וקמה, ע' (2007). **עיצוב הגוף וחיטוב הזהות: ייצוגי גוף בטלוויזיה המסחרית**. מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה.
- סניור, א' (16 במרץ, 2020). גניבה בימי קורונה: קשיש הוציא כסף לקניית מזון ונשדד. **ynet**.
- פוגל ביזיאוווי, ס' (2006). משפחות בישראל: בין משפחתיות לפוסט מודרניות. בתוך ד' יזרעאלי, ה' דהאן כלב, ח' הרצוג ומ' חסן (עורכות), **מין, מגדר ופוליטיקה** (עמ' 107–166). הקיבוץ המאוחד.
- פירסט, ע' ורמר-ביאל, ש' (2007). מ"סבאליה ירוק" ועד "להוריד את הזקנים מהכביש": ייצוגי זקנה בתוכנית הסאטירה "ארץ נהדרת" בתקופת הבחירות 2006. **מסגרות מזדה**, 1, 27–60.

פרקש, נ"ש (2020, 19 במאי). זעקת הקשישים: "לקחו קבוצה שלמה ומצאו פתרון – לכלוא אותה". **ynet**.

קוריאל, א', ראב"ד, א', רובינשטיין, ר', בלומנטל, א' ופרידסון, י' (2020, 4 באפריל). עשרה נפטרו, עשרות חלו: הקורונה גובה מחיר כבד בבתי האבות. **ynet**.

קורן, ח' (2013). גילנות מהי? הבניית המושג והגדרתו. בתוך י' דורון (עורך), **גילנות בחברה הישראלית: הבניה חברתית של הזקנה בישראל** (עמ' 28–51). מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

קליין, ע' (2008). בין מיתוסים למדע: נרטיב האיידס בעיתונות הישראלית בשנים 1981–2007 כדוגמה להבניה תרבותית של מחלה. **מסגרות מזדה**, 2, 50–85.

קמה, ע' ופירסט, ע' (2015). **על ההדרה: ייצוגים תקשורתיים של "אחרים"**. רסלינג.

קנה, ה' (2020, 5 במאי). יציאה מהסגר? 15 אלף דיירי הדיור המוגן נשארים כלואים. **זה מרקר**.

קפלן, א' (2014). **מבוא לגן עדן: חיים באתר עכשווי של זיקנה**. רסלינג.

רגב, ע' (2009). דור לדור יביע אומר: יחסים בין-דוריים במשפחה המבוגרת. **הגיל החדש**, 5, 4–5.

רמר-ביאל, ש' (2013). מגיל לגלות: הזקנה המופלגת כהגירה מרצף שלבי חיים למצב חיים סופי. **גרונטולוגיה**, (מ' 2–3), 31–48.

רמר-ביאל, ש' ופירסט, ע' (2013). הזקוקים לתעסוקה מול הזקוקים להשגחה: גילנות בפרסומות למסגרות מגורים לגיל המבוגר. בתוך י' דורון (עורך), **גילנות בחברה הישראלית: הבניה חברתית של הזקנה בישראל** (עמ' 197–217). מכון ון ליר והקיבוץ המאוחד.

רמר-ביאל, ש' ופירסט, ע' (בפרסום). "אסרו אותי בבית": ייצוגי זקנים וזקנה בתקשורת בתקופת משבר הקורונה. בתוך ה' חגיג-ברגר, ג' יאיר וט' גמליאל (עורכים), **אתנוגרפיה בהולה: פרספקטיבות חברתיות על מגפת הקורונה**. בר-אילן.

שומפלבי, א' (2021, 21 בינואר). בת 67 בחל"ת: "מחקר אותנו, לוקחת הלוואות מאמי בת ה-90". **ynet**.

שטרקמן, ר' (2020, 25 באפריל). "הסיכוי להידבק בבית אבות גדול פי 10. הקורונה הבדילה בין עשירים לעניים". **דמרקר**.

שלו, כ' (2020). **דוח בנושא זכויות האדם של זקנים בזמן קורונה**. זולת לשוויון וזכויות אדם.

Allen, L. D., & Ayalon, L. (2021). "It's pure panic": The portrayal of residential care in American newspapers during Covid-19. *The Gerontologist*, 61(1), 86–97.

<https://doi.org/10.1093/geront/gnaa195>

- Ayalon, L. (2020). There is nothing new under the sun: Ageism and intergenerational tension in the age of the COVID-19 outbreak. *International Psychogeriatrics*, 32(10), 1221–1224.
<https://doi.org/10.1017/S1041610220000575>
- Baltes, B. P., & Smith, J. (2004). Lifespan psychology: From developmental contextualism to developmental biocultural co-constructivism. *Research in Human Development*, 1(3), 123–144.
https://doi.org/10.1207/s15427617rhd0103_1
- Brook, B., & Jackson, D. (2020). Older people and COVID-19: Isolation, risk and ageism. *Journal of Clinical Nursing*, 29(13–14), 2044–2046.
<https://doi.org/10.1111/jocn.15274>
- Fraser, S., Lagacé, M., Bongué, B., Ndeye, N., Guyot, J., Bechard, L., Garcia, L., Taler, V., CCNA Social Inclusion and Stigma Working Group, Adam, S., Beaulieu, M., Bergeron, C. D., Boudjemadi, V., Desmette, D., Donizzetti, A. R., Éthier, S., Garon, S., Gillis, M., Levasseur, M., Lortie-Lussier, M., ... Tougas, F. (2020). Ageism and COVID-19: What does our society's response say about us? *Age and Ageing*, 49(5), 692–695.
<https://doi.org/10.1093/ageing/afaa097>
- Grzelka, M. (2020). Attitudes towards vulnerable population in the time of COVID-19: Critical discourse analysis of GAZETA.PL online comment sections. *Society Register*, 4(2), 121–132.
<https://orcid.org/0000-0003-3753-8632>
- Jen, S., Jeong, M., Kang, H., & Riquino, M. (2021). Ageism in COVID-related newspaper coverage: The first month of a pandemic. *The Journals of Gerontology. Series B*, 76(9), 1904–1912.
<https://doi.org/10.1093/geronb/gbab102>
- Kessler, E., Rakoczy, K., & Staudinger, U. (2004). The portrayal of older people in prime time television series: The match with gerontological evidence. *Ageing & Society*, 24(4), 531–552. [doi:10.1017/S0144686X04002338](https://doi.org/10.1017/S0144686X04002338)
- Morgan, T., Wiles, J., Williams, L., & Gottet, M. (2021). COVID-19 and portrayal of people in New Zealand news media. *Journal of the Royal Society of New Zealand*, 47(3), 127–142. <https://doi.org/10.1080/03036758.2021.1884098>
- Previtali, F., Allen, L. D., & Varlamova, M. (2020). Not only virus spread: The diffusion of ageism during the outbreak of COVID-19. *Journal of Aging & Social Policy*, 32(4–5), 505–514.
<https://doi.org/10.1080/08959420.2020.1772002>

- Reynolds, L. (2020). The COVID-19 Pandemic exposes limited understanding of ageism. *Journal of Aging & Social Policy*, 32(4–5), 499–505.
<https://doi.org/10.1080/08959420.2020.1772003>
- Søraa, R., Manzi, F., Kharas, M. W., Marchetti, A., Massaro, D., Riva, G., & Serrano, J. A. (2020). Othering and deprioritizing older adults' lives: Ageist discourses during the COVID-19 pandemic. *Europe's Journal of Psychology*, 16(4), 532–541. <https://doi.org/10.5964/ejop.v16i4.4127>
- Stokes, J. E., & Patterson, S. E. (2020). Intergenerational relationships, family caregiving policy, and COVID-19 in the United States. *Journal of Aging & Social Policy*, 32(4–5), 416–424.
<https://doi.org/10.1080/08959420.2020.1770031>
- Thomas, T., Wilson, A., Tonkin, E., Miller, E. R., & Ward, P. R. (2020). How the media places responsibility for the COVID-19 Pandemic: An Australian media analysis. *Frontiers in Public Health*, 8, 483.
<https://doi.org/10.3389/fpubh.2020.00483>
- Weimann, G. (2000). *Communicating unreality: Mass media and reconstruction of realities*. Sage Publications.

